

УДК 371.14

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІЗНАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ

І.Л.Холковська

Анотація. У статті представлені теоретико-методологічні підходи до пізнання педагогічних конфліктів майбутніми вчителями: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, соціологічний, психологічний, правовий, етичний, психофізіологічний, педагогічний.

Ключові слова: методологія, наукове пізнання, конфлікт.

Аннотация. В статье представлены теоретико-методологические подходы к познанию педагогических конфликтов будущими учителями: философский, общенаучный, конкретно-научный, социологический, психологический, правовой, этический, психофизиологический, педагогический.

Ключевые слова: методология, научное познание, конфликт.

Annotation. Theoretical and methodological approaches to learning pedagogical conflicts presented in the article. Including philosophical, scientific, specific scientific, sociological, psychological, legal, ethical, psycho-physiological, pedagogical approaches.

Key words: methodology, scientific knowledge, conflict.

Постановка проблеми. Пізнання педагогічних конфліктів є обумовленим законами суспільного розвитку і нерозривно пов'язаним з практикою процесом відображення та відтворення в людському мисленні даного явища, що відбувається в педагогічній дійсності. Наукове пізнання конфліктів майбутніми вчителями на відміну від їх буденного розуміння має низку специфічних ознак, що характеризують рівні наукового пізнання, критерії наочності, стиль наукового мислення, методи наукового пізнання. Метою наукового пізнання педагогічних конфліктів майбутніми вчителями є отримання достовірного наукового знання про них, усвідомлення їх ролі і значення у реальній педагогічній діяльності. На основі отриманих наукових знань про педагогічні конфлікти майбутні вчителі повинні усвідомити необхідність їх попередження та конструктивного вирішення у педагогічній діяльності для гармонізації та встановлення педагогічно доцільних взаємовідносин між суб'єктами педагогічного процесу на засадах гуманізму, співробітництва і підтримки.

Таким чином, у межах наукової педагогічної свідомості, яка формується у процесі отримання професійної освіти у ВНЗ, як її складова набуває розвитку готовність майбутніх учителів до сприйняття, розуміння, осмислення педагогічних конфліктів з метою їх попередження та конструктивного вирішення; здатність до розуміння себе, своєї особистості, професійної ролі на основі знань, уявлень, установок, що базуються на вивченні природи, властивостей, законів і закономірностей виникнення, розвитку та вирішення конфліктів у педагогічній діяльності.

Аналіз попередніх досліджень. Проблеми методології у педагогічних дослідженнях достатньо повно висвітлені у працях Б.С.Гершунського, М.А.Данілова, В.І.Журавльова, В.І.Загвязинського, В.В.Краєвського, Н.В.Кузьміної, М.М.Скаткіна, В.А.Сластьоніна та ін. Методологія науки, яка є вченням про вихідні положення, принципи побудови, форми, способи науково-пізнавальної діяльності і перетворення дійсності, формує теоретичну базу наукової концепції. Тому, виходячи з мети нашого дослідження, - розробки концепції конфліктологічної підготовки майбутнього вчителя, актуальним завданням є розробка методології педагогічної конфліктології.

Аналіз спеціальної літератури (Л.В.Балабанова, І.І.Русинка, К.В.Савельєва) свідчить, що поняття «методологія педагогічної конфліктології» в наш час в українській науковій думці не представлено.

Спираючись на дослідження вчених ближнього зарубіжжя (В.В.Базелюк, В.І.Журавльов, М.М.Рибакова) трактуємо методологію педагогічної конфліктології як сукупність теоретичних положень про вихідні засади, принципи, форми, способи науково-пізнавальної діяльності, спрямовані на отримання наукових знань про педагогічні конфлікти з метою їх практичного використання для попередження та вирішення складних ситуацій у педагогічній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до нашого дослідження, методологія педагогічної конфліктології у практико-орієнтованих знаннях відображає вихідні положення, структуру, функції і методи наукового дослідження педагогічних конфліктів майбутніми вчителями в процесі конфліктологічної підготовки.

Основними завданнями методології педагогічної конфліктології є:

- виокремлення принципів і способів отримання знань про явище педагогічного конфлікту в педагогічній діяльності, а також методів їх перетворення та інтерпретації;
- дослідження основ, структури, способів побудови та розвитку теорії педагогічного конфлікту;
- формування уявлень про послідовність етапів процесу вирішення дослідницьких завдань, обґрунтування програм, методів дослідження педагогічного конфлікту і про оцінку якості дослідницької діяльності;
- з'ясування умов ефективної взаємодії науки і практики, основних принципів і способів використання отриманих знань для удосконалення практики попередження та вирішення конфліктів у педагогічній діяльності.

В основу розробки методології педагогічної конфліктології нами покладено концепцію низки філософів (П.В.Алексєєв, В.А.Лекторський, Е.Г.Юдін), які виокремлюють у структурі методологічного знання чотири рівні аналізу: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, методико-технологічний. Теоретико-методологічна стратегія наукового пізнання педагогічних конфліктів студентами в процесі конфліктологічної підготовки передбачає поетапний перехід від одного рівня методологічного аналізу даного явища до іншого, що сприятиме формуванню у майбутніх учителів методологічної культури наукового мислення з проблеми педагогічних конфліктів.

На *філософському рівні* методології педагогічної конфліктології наукове пізнання майбутніх учителів спрямовується на осягання філософського аспекту конфлікту як атрибуту педагогічного процесу.

Філософський аспект пізнання педагогічних конфліктів представлений у різних філософських концепціях: прагматичній (Г.Браммельд, Дж.Дьюї, Е.Коллі, А.Комбос, А.Маслоу, Дж.Мід); томістській і неотомістській (Т.Адлер, М.Казотті, У.Канінгхем, Ж.Марітен); екзистенціалістській (Ф.Больнов, М.Грін, Дж.Кнеллер, М.Хайдеггер, К.Ясперс); позитивістській (К.Бруннер, Л.Кольберг, Дж.Конант, Р.Пітерс, М.Уорнок, А.Харріс, П.Херст); діалектико-матеріалістичній (К.Маркс, Ф.Енгельс); аксіологічній (Н.А.Асташова, Б.С.Гершунський, В.І.Додонов, Н.Д.Нікандров, З.І.Равкін, В.А.Сластенін).

На *загальнонауковому рівні* пізнання педагогічні конфлікти розглядаються з точки зору загальної теорії систем. Системний підхід до дослідження конфліктів реалізовано у працях А.Я.Анцупова, А.І.Дмітрієва, Ю.Г.Запрудського, А.І.Шипілова. Системний підхід орієнтує на розгляд конфлікту як впорядкованої цілісності, що має певну структуру і характеризується певними ознаками:

- це складна система, що складається з взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою елементів;
- ця система має детерміновано-стохастичний характер, обумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками;
- ця система є матеріальною, реально існуючою;
- система має динамічний характер, її стан з часом змінюється;
- ця система є відкритою, тобто розвивається у процесі взаємодії з зовнішнім середовищем;
- за складом елементів система є соціально обумовленою.

На *конкретно-науковому рівні* пізнання педагогічних конфліктів відбувається завдяки використанню сукупності методів, підходів, дослідницьких процедур, що відповідають специфіці певної наукової дисципліни.

Ведучою дисципліною даного методологічного рівня пізнання є педагогічна конфліктологія як інтеграційна галузь наукових знань про педагогічні конфлікти (К.В.Багмет, В.В.Базиліук, А.С.Белкін, В.І.Журавльов, О.М.Лукашенок, М.М.Рибаківа). Об'єктом педагогічної конфліктології є педагогічні конфлікти, обумовлені загостренням різних за своєю природою, характером і змістом педагогічними протиріччями у навчально-виховному процесі. Предмет педагогічної конфліктології – виявлення і обґрунтування ведучих принципів, законів, загальних закономірностей, факторів та чинників, що обумовлюють процес виникнення, розвитку та завершення педагогічних конфліктів. Таким чином, педагогічна конфліктологія – це галузь наукових знань про природу, причини, види педагогічних конфліктів, динаміку виникнення та форми їх розвитку, способи їх попередження та конструктивного вирішення.

Однак доводиться констатувати, що педагогічна конфліктологія, яка є системоутворюючим фактором синтезу знань про конфлікт, не входить сьогодні як обов'язкова навчальна дисципліна у державний освітній стандарт для педагогічних вищих навчальних закладів України. Студенти отримують необхідну інформацію про різні аспекти конфліктів з навчальних дисциплін, що мають зовнішні і внутрішні міждисциплінарні зв'язки з педагогічною конфліктологією, але це не може забезпечити професійної готовності майбутніх учителів до конструктивного вирішення педагогічних конфліктів.

Аналіз державного освітнього стандарту для педагогічних вищих навчальних закладів свідчить про те, що конкретно-науковий рівень методології педагогічних конфліктів знаходить відображення у соціологічному, психологічному, правовому, етичному, психофізіологічному, педагогічному аспектах вивчення даної проблеми.

Соціологічний аспект наукового пізнання педагогічних конфліктів майбутніми вчителями пов'язаний з вивченням соціології, яка досліджує соціальну обумовленість конфліктів, їх роль і значення у житті суспільства. Матеріалістична діалектика підкреслює соціальну обумовленість конфліктів, вбачає в них прояв історичних закономірностей, визначаючи їх як один з факторів соціально-економічного розвитку, але в той же час, як відмічає Ф.М. Бородкін, «конфліктність – це якість, що заважає людині пристосуватися до соціального оточення, і її наявність завжди свідчить про дефекти соціального виховання» [1, С.38].

Для майбутніх учителів важливо розуміти соціальну обумовленість конфлікту з тим, щоб враховувати дані аспекти під час вирішення складних ситуацій у педагогічному процесі школи.

Висвітлення сутності таких концепцій соціального конфлікту, як соціал-дарвіністська (Л.Гумплович, Ч.Дарвін, Г.Ратценхофер, У.Самнер, Б.Скіннер, А.Смолл, Й.Хейзінга), функціональної рівноваги (Е.Дюркгейм, Т.Парсонс, Г.Спенсер), конфліктної моделі суспільства (Р.Дарендорф, Р.Мертон, В.Танчер, А.Боглінд), конфліктного функціоналізму функцій конфлікту (Л.Козер), загальної теорії конфлікту (К.Боулдінг), буде сприяти набуттю студентами чіткого уявлення про сутність соціологічного підходу у науці, а також розвитку у майбутніх учителів умінь аналізу, синтезу, цілепокладання, прогнозування.

Конфлікт соціальний виникає і вирішується у конкретній соціально-комунікативній ситуації у зв'язку з виникненням соціальної проблеми, що потребує нагального вирішення. Рушійними силами соціальних конфліктів є соціальні інтереси. Даний вид конфлікту має певні конкретні причини, соціальних носіїв (класи, нації, соціальні групи), функції, тривалість, ступені гостроти. На наш погляд, один з перспективних теоретичних підходів у вивченні соціальних конфліктів розробляється А.Г.Здравомисловим і спрямований на висвітлення проблеми співвіднесення конфліктів на мікро та макрорівнях соціальної системи.

Аналіз різних дефініцій соціального конфлікту дозволяє погодитися з точкою зору Є.М.Бабосова, який розглядає його як «граничний випадок загострення соціальних протиріч, що обумовлений протилежними або суттєвими розбіжностями інтересів, цілей тенденцій розвитку і знаходить вияв у зіткненні соціальних спільнот – класів, націй, держав [3, с.34].

Аналіз наукової літератури з проблеми соціологічного дослідження конфлікту дозволяє зазначити певні позиції, що є важливими відносно соціологічного аспекту вивчення даного явища майбутніми вчителями:

- соціологічний аспект аналізу педагогічних конфліктів повинен бути спрямований на розкриття майбутніми вчителями їх соціальної обумовленості і соціальних якостей в освітньому середовищі, їх ролі та значення в життєдіяльності педагогічних систем як суспільних інститутів, у розвитку соціальних відносин між ведучими суб'єктами педагогічного процесу;

- педагогічний конфлікт, що є специфічною ознакою педагогічних систем, може призводити до їх руйнування або слугувати збереженню і сприяти переходу педагогічної системи на якісно новий рівень;

- педагогічний конфлікт відбувається у різних формах, може бути вирішений, водночас його деструктивні наслідки повинні бути мінімізовані, а конструктивні – посилені.

Психологічний аспект вивчення педагогічних конфліктів майбутніми вчителями пов'язаний з вивченням різних галузей психологічної науки, яка досліджує психологічні механізми виникнення, розвитку і вирішення різних видів конфліктів: особистісних, міжособистісних, міжгрупових, внутрішньогрупових.

В наш час у психології існує низка ведучих концепцій, що відображають психологічну традицію вивчення конфліктів, які повинні знати майбутні вчителі у процесі конфліктологічної підготовки. Ведучими серед них є: психодинамічні (А.Адлер, З.Фрейд, К.Хорні, Е.Еріксон), ситуаційні (А.Бандура, Л.Берковець, Дж.Доллард, М.Дойч, Л.Дуб, Н.Міллер, М.Шериф), когнітивні підходи (У.Клар, К.Левін, Т.Ньюк, Л.Фестінгер, Ф.Хайдер).

Психологічна традиція вивчення конфліктів у вітчизняній науці представлена працями Г.М.Андрєєвої, Ф.Є.Васильюка, Н.В.Гришиної, І.С.Коха, В.М.М'ясищева, В.В.Століна та ін. Найбільший інтерес викликають роботи В.С.Мерліна, який вважає, що «необхідною умовою виникнення конфліктів є суб'єктивна невирішеність ситуації, яка є нічим іншим, як результатом відповідної оцінки, інтерпретації її людиною» [2, с.62].

Об'єктом вивчення соціальної психології є соціально-психологічні конфлікти, що виникають у

сфері міжособистісних та міжгрупових взаємовпливів, відносин між людьми в організації та колективі (Г.М.Андрєєва, Н.Н.Богомолова, Р.Дарендорф, М.Дойч, Є.М.Дубровська, А.В.Зосимовський, А.Г.Ковальов, Л.Козер, Н.М.Коряк, А.А.Петровська, В.М.Шепель).

Майбутні вчителі повинні знати, що особливістю соціально-психологічного конфлікту є «різке загострення протиріч, що виникають і розвиваються у сфері безпосереднього спілкування людей» [3, с.36].

Аналіз наукової літератури з соціально-психологічної проблематики конфлікту дозволив зробити низку висновків щодо міжособистісних, групових та міжгрупових конфліктів, зі змістом яких повинні бути ознайомлені майбутні вчителі у процесі конфліктологічної підготовки.

Міжособистісний конфлікт (Н.В.Гришина, О.І.Донцов, М.Дойч, Л.Козер, Є.С.Кузьмін, Д.Кемпбелл, Ч.Макклінток, П.А.Петровська, Т.А.Полозова) характеризується зіткненням між особистостями і розглядається як «ситуація протистояння учасників, що сприймається і переживається ними (чи одним з них) як значуща психологічна проблема, потребує вирішення і викликає активність сторін і спрямована на подолання виниклих протиріч, а також вирішення ситуації в інтересах обох або однієї зі сторін» [2, С.88].

Існує декілька підходів до розуміння міжособистісних конфліктів: психоаналітичний (інтерпретується через внутрішні конфлікти), ситуаційний (конкурентні відносини, що викликають конфліктні явища), мотиваційний і когнітивний (конфлікти інтересів та цінностей).

Міжгрупові конфлікти (В.С.Агєєв, Н.М.Бородкін, Г.Зіммель, О.І.Пригожин, Г.Саймон, С.Урчел, М.Шериф) характеризуються зіткненням між різними групами. Причини та наслідки між групових конфліктів розглядаються з точки зору мотиваційного підходу (міжгрупова ворожість, міжгрупова дискримінація, що є відображенням проблем групи), ситуаційного підходу (наслідки особливостей зовнішньої ситуації, конкурентного характеру), когнітивного підходу (когнітивні установки членів групи відносно один одного).

Внутрішньогрупові конфлікти (Р.Кан, Л.Козер, Р.Л.Кричевський, К.Левін, Е.Мейо, А.С.Морозов, М.І.Фригін) характеризуються зіткненням між суб'єктами всередині групи. Внутрішньогрупові конфлікти обумовлені впливом на групу позитивних чи деструктивних функцій, порушенням взаємозв'язків між членами групи, проблемами розвитку групи.

Аналіз наукової літератури з проблем психологічного дослідження конфліктів дозволив зробити низку висновків щодо психологічного аспекту вивчення педагогічних конфліктів майбутніми вчителями:

- психологічний аспект аналізу педагогічних конфліктів майбутніми вчителями повинен бути спрямований на розкриття психологічних механізмів його виникнення, розвитку і вирішення;

- психологічні конфлікти, незалежно від їх виду, є природною формою психічного життя людей, можуть виконувати як конструктивні, так і деструктивні функції у розвитку особистості і у її відносинах з іншими людьми;

- психологічні конфлікти різних видів є інтерсуб'єктивними, оскільки конфлікт завжди розвивається між суб'єктами, представниками груп, учасниками інтерперсональної взаємодії чи у вигляді конфлікту з самим собою;

- ефективність вирішення психологічних конфліктів залежить від індивідуального стилю поведінки суб'єктів конфлікту, що формується на основі соціально-значущих, професійно-діяльнісних, особистісно-значущих складових під впливом різних середовищних факторів.

Правовий аспект вивчення педагогічних конфліктів майбутніми вчителями пов'язаний з правознавством, що досліджує правові норми, їх роль і значення для попередження та вирішення конфліктів.

Правові аспекти педагогічної взаємодії були об'єктом вивчення Е.М.Ашмаріна, С.В.Білогорцева, С.І.Володіної, С.Ю.Макарова, Н.Г.Суворової, А.Н.Фантанової та ін.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження правових конфліктів дозволив зробити висновок, що правовий аспект аналізу педагогічних конфліктів майбутніми вчителями повинен бути спрямований на оволодіння ними основами правових знань через розкриття основних нормативно-правових документів, які захищають права і свободи особи при виникненні педагогічного конфлікту.

Етичний аспект вивчення педагогічних конфліктів майбутніми вчителями пов'язаний з етикою, яка досліджує моральні принципи, вимоги, норми і правила поведінки людини в конфліктах, що виникають у всіх без винятку сферах громадського та особистого життя.

Характеристика принципів педагогічної етики, основ моральної свідомості, моральної поведінки, моральних відносин у конфлікті відображені в дослідженнях Б.Т.Ліхачова, А.С.Макаренка, З.А.Малькової, І.С.Мар'єнка, Л.І.Новікової, В.І.Писаренко, В.О.Сухомлинського, С.Г.Якобсона та ін.

Етичні конфлікти пов'язані з порушенням норм і правил поведінки людини в суспільстві. У зв'язку з цим етичний аспект вивчення педагогічних конфліктів має бути спрямований на оволодіння майбутніми вчителями основами знань і умінь в галузі педагогічної етики, що розробляє основи педагогічного етикету як сукупності специфічних правил спілкування і поведінки людей у педагогічному середовищі.

Психофізіологічний аспект вивчення педагогічних конфліктів майбутніми учителями пов'язаний з психофізіологією, що досліджує психофізіологічні механізми виникнення і перебігу конфліктів. Дослідженню цього аспекту присвячені роботи П.К.Анохіна, Л.А.Китаєва-Смика, А.В.Петровського, Р.Розенфельда, Г.Сельє, К.В.Судакова, Р.А.Тігаряна, Г.К.Ушакова, Н.А.Фоміна, В.С.Чугунова та ін. Психофізіологічним атрибутом конфліктів виступає таке явище, як стрес – спосіб досягнення стійкості організму під час впливу на нього шкідливого чинника, подразника (стресора). Нервово-психічний стан суб'єктів конфлікту може характеризуватися нервово-психічною адаптацією (психічною стабільністю) або викликати дезадаптацію (депресивні стани) і нервово-психічні захворювання. Технологія виходу зі стресового стану в конфлікті передбачає визначення необхідного рівня регуляції: соціального, психологічного, медичного.

Психофізіологічні аспекти конфліктів у педагогічному процесі досить ґрунтовно розкриті у працях Б.Н.Алмазова, М.Н.Буянова, К.Бюттнер, А.А.Дубровського, В.І.Журавльова, А.І.Захарова, О.Е.Личко, В.Н.Чернобровкіна і ін.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження психофізіологічних основ конфлікту дозволив дійти висновку, що психофізіологічний аспект вивчення педагогічних конфліктів майбутніми учителями повинен бути спрямований на оволодіння знаннями з проблеми стресу як психофізіологічного атрибуту педагогічного конфлікту і практичними вміннями попередження та виходу зі стресових станів у педагогічному конфлікті.

Предметний аспект пізнання педагогічних конфліктів пов'язаний з вивченням у практиці педагогічної діяльності конфліктів, зумовлених змістом і особливостями педагогічної взаємодії провідних суб'єктів навчально-виховного процесу. У рамках цього аспекту основну увагу педагогічна конфліктологія повинна акцентувати на природі педагогічної діяльності, на змісті та особливостях педагогічної взаємодії, на професійних діях педагога з попередження та конструктивного вирішення педагогічних конфліктів.

Конструктивне вирішення педагогічного конфлікту можливе за допомогою вивчення майбутніми учителями технологічних підстав їх попередження та розв'язання.

Оволодіння технологічними підставами конструктивного вирішення педагогічних конфліктів майбутніми вчителями має передбачати формування у них спеціальних конфліктологічних знань і умінь, становлення базових основ педагогічної позиції та індивідуально-педагогічного стилю поведінки в конфлікті, розвиток культури педагогічного мислення в галузі попередження та розв'язання педагогічних конфліктів.

Висновки. Отже, методологічна основа формування конфліктологічної компетентності розглядається нами як ієрархічна система підходів, де методичний рівень являє собою підхід, який синтезує положення вищестоящих рівнів і доповнює їх, реалізуючи власний план розгляду процесу формування конфліктологічної компетентності. Загальнофілософської рівень представлений системним і синергетичним підходом; загальнонауковий – процесуально-результативним; конкретно-науковий рівень (рівень психолого-педагогічних наук) представлений цілісним, особистісно-орієнтованим, культурологічним, андрагогічним, імовірнісним, заданим, акмеологічним, компетентнісним підходами. На методичному рівні ми виділяємо конфліктно-середовищний підхід, який дозволяє вести конфліктологічну підготовку педагога з максимальним урахуванням його майбутнього професійно-предметного середовища.

Література

1. Бородкин Ф.М. Внимание: конфликт / Ф. М. Бородкин, Н. М. Коряк. – 2-е изд. – Новосибирск : Наука, 1989. – 186 с.
2. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
3. Леонов Н.И. Конфликтология / Н. И. Леонов. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2002. – 192с.